

Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları

Laws of Uzun Hasan and its Reflection on the Ottoman Period

*Ahmet Özcan**

Özet

İslam devletlerindeki örfi hukuk uygulamasının dikkat çekici bir örneği de Uzun Hasan Kanunlarıdır. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu olarak adlandırdığımız bölgelerde Osmanlıların fethinden önce bu kanunların uygulandığı bilinmektedir. Uzun Hasan kanunlarının bir başta Osmanlı Devleti olmak üzere başka devletlere de yansıdığı görülmektedir. Bu kanunlar üzerine yapılacak inceleme Osmanlı devletinin sancak kanunnameleri yaparken geleneği dikkate alan uygulamalarına bir örnek olacaktır. Ayrıca kanunnamelerin yazımı konusunda özellikle atıflar konusunda bazı dikkatsizlik veya tutarsızlıkların olduğu anlaşılmaktadır. Geçmiş dönemden kalan vergilere atıfta bulunulurken bir yerde Rum adeti başka yerde Ekrad adeti denilmektedir.. Ayrıca kanunnamelerde yasaklanmış olmasına rağmen bazı vergilerin hala alınmaya devam ettiğinin örneklerine rastlanılmaktadır. Bunların arasında şahnelik adıyla alınan vergi Uzun Hasan öncesi dönemlerden kalmış ve bazı bölgelerde 19. yüzyıla kadar mahiyeti değişerek yaşandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uzun Hasan Kanunları, örfi hukuk, şahnelik, resm-i nevrüziye, Ekrad adeti.

Abstract

A remarkable example of custom ('urf) law in the Islamic states is the Laws of Uzun (Tall) Hasan, which were in force in the regions that we now call Eastern and Southeastern Anatolia, prior to the Ottoman conquest. The Laws of Uzun Hasan have left their mark on a number of states including the Ottoman State in the process of codifying the provincial kanunnames. On the other hand, it must be noted that a certain degree of carelessness and certain inconsistencies are to be found in the preparation of the kanunnames. While referring to the taxes, one passage employs the term "Byzantine tradition" and another uses "Ekrad tradition." Furthermore, in some instances one comes across certain old

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih bölümü, kitapçigezgin@yahoo.com

taxes that were still being levied although they were forbidden in the kanunnames. Among these, a tax called "şahnelik" was the legacy of a period earlier than that of Uzun Hasan, which survived until the 19th century albeit under a different context.

Key Words: Uzun Hasan Laws, custom law, şahnelik, resm-i nevrüziye, Kurdish tradition

Giriş

Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu olarak adlandırılan bölgelerdeki Akkoyunlu hâkimiyetinin Osmanlı devleti tarafından sona erdirilmesinden sonra yapılan sancak kanunnamelerinde “Hasan Padişah Kanunları” olarak geçen örfî hukuka ait bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bölgenin Osmanlı topraklarına katılmasından¹ sonra yapılan tahrirler² sonrasında hazırlanan kanunnamelerde fetihten önceki dönemlere ait mahalli uygulamalar açıkça yer almaktadır. Uzun Hasan Bey zamanına ait olduğu kabul edilen bu düzenlemelerin büyük bir kısmı Osmanlı sancak kanunnamelerine derc edilmiş ve bir müddet daha yürürlükte kalmıştır. Bu kanunnameler ağırlıklı olarak mahalli vergiler, *bac*, *tamga* ve bunların alınmasıyla ilgili mevzuatı ihtiva eder.³ Ömer Lütfi Barkan tarafından genel bir değerlendirmeye ilk olarak sekiz adedi yayınlanan bu kanunların ait olduğu sancaklar tahrir defterleri üzerinden çalışılmıştır.⁴ Bu çalışmalarda yörede uygulanan kanunnamelerin özellikleri ve vergi türleri hakkında sadece somut veriler üzerinde durulurken, vergilerin mazisi veya mevcudiyetini anlamlandırmaya dönük mukayeseli incelemeler yapılmamıştır. Tabî ki bu durumun tahrir çalışmalarında genellikle sancak verileri dışına çıkılmayan bir yöntemin uygulanmasıyla anlaşılabilir tarafı vardır. Ayrıca eski uygulamalara dair yazılı belgelerin olmayışı ve vergilerle ilişkili mahalli kültüre ait bilgilerin

¹ Bölgenin fethiyle ilgili bkz. Nejat Göyünç, *16.yy da Mardin Sancağı* Ankara 1991, s.15-35; Mehdi İlhan, *Amid* (Diyarbakır), Ankara 2000, s.73 ; Metin Kunt, bölgenin fethinde İnalçık'ın tespit ettiği klasik fetih yönteminin uygulandığını belirtir. *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s.36;Osmanlı fetih yöntemleri için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri” *Söğütten İstanbul'a*, Ankara 2000, s. 443.

² Bölgedeki tahrirlerle ilgili olarak bkz. Göyünç, *a.g.e*; İlhan, *a.g.e*. ; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı* Ankara 1989.

³ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar” *Tarih Vesikaları*, c. I-II, s.91; Bkz. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları (Kanunlar)*, İstanbul 1943, s.130; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, c.III, İstanbul 1991, .215.; Walter Hinz, “Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15.und 16.Jahrhundert”, *ZDMG*, Wiesbaden 1950, s.177.

⁴ Göyünç, *a.g.e*; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990; Ünal, *a.g.e*; Ünal, *XVI Yüzyılda Çemişkezek Sancağı*, Ankara 1999; İlhan, *a.g.e*.; Nilüfer Bayatlı, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti* Ankara 1999; XVI-XVI yüzyıl Osmanlı sancaklarına dair yapılan çalışmaların bibliyografyası için bkz. Adnan Gürbüz, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları*, İstanbul 2001.

yetersizliği farklı açılardan bakmayı zorlaştıran sebeplerdendir. Barkan, bu kanunların ileride yapılması gereken önemli bir etüdün mevzuu olduğuna dikkat çekmiş ve değerlendirmesini genel bir bakışla sınırlamıştı. Barkan'a göre kanunnameler üzerine yapılacak mukayeseli çalışmalarla, sadece intikal devirlerine mahsus hususiyetlerin daha iyi anlaşılması mümkün kılınmakla kalmayacak, aynı zamanda Müslüman Türk devletlerinin örf ve nizamlarından Osmanlı kanunlarına ne gibi etkiler olduğu da ortaya koyulacaktı.⁵

Barkan'ın arzu ettiği çalışmaları kolaylaştırıcı adım olarak görülebilecek neşriyatın en kayda değer olanı *Osmanlı Kanunnameleri* adıyla yayımlanmıştır. Ahmet Akgündüz tarafından yapılan bu çalışmanın Yavuz Sultan Selim dönemine ait kısmında Uzun Hasan kanunlarının Barkan tarafından daha önce yayımlanmayanları da verilmiştir.⁶ Akgündüz'e göre bir Sünnî İslâm devleti kurmuş olan Akkoyunluların devletinin temel hukuk sistemi İslâm'dır. Bu sebeple Uzun Hasan İslâm hukukunun ululemre tanıdığı salâhiyetle örfî kanunlar vaz etmiştir. Halk arasında şer'î hukuka uygun tedvin edildiği kanaati hâsıl olmasından dolayı halkın itibar etmekte tereddüt göstermediği bu kanunları Osmanlı devleti de ilga etmeye gerek duymamıştır.⁷ Hukukî tahlil ve analizler açısından bir kenara bırakırsak bu eserin kanunlara dair en derli toplu metin neşri olduğu ve araştırmacıların işini kolaylaştırdığı aşikârdır. Tahlil ve analiz konusundaki zaafiyetse metin neşrinin araştırmacılara sunduğu imkânla ortadan kalkabilir.

Uzun Hasan kanunlarının muhtevasına dair önemli bir makale de W.Hinz tarafından yazılmıştır. Hinz'in makalesinde vergi türlerini sancaklara göre mukayeseli olarak incelenmiştir.⁸ Çemişkezek sancağı kanunnamesi hakkında yazdığı makalesiyle bölge sancaklarının mukayesesine katkı sağlayanlardan biri de Zeki Arıkan'dır. Arıkan'ın makalesinde bu tür çalışmaların genelinde rastlanıldığı şekilde kanunname geleneği kanun metinlerinin tarihi kaynak olarak kıymeti, sancak kanunlarının yapılışı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.⁹ Ayrıca tahrirler üzerine yapılan yayımlar da mukayeseleri kolaylaştırabilecek malzeme sunmaktadır.

Doğrudan sancak kanunnamelerine yansıdığı şekliyle Uzun Hasan kanunlarına dair yapılan incelemeler tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlarla sınırlıdır. Bu durumda Barkan'ın ümit ettiği etütler henüz uzak görünmektedir. Bu incelemeye, Hinz'in Uzun Hasan kanunlarındaki vergilerle ilgili ayrıntılı ve

⁵ Barkan, a.g.m, s.93.

⁶ Akgündüz, a.g.e.

⁷ Akgündüz, a.g.e, s.216; Akgündüz'ün yorumlarının daha iyi anlaşılması ve diğer bilim adamlarının bakış açısı için bkz. Yunus Koç, "Erken dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı*, 1999.

⁸ Hinz, a.g.m.

⁹ Zeki Arıkan, "Çemişkezek Livası Kanunnamesi", *İ.Ü.Tarih Dergisi*, Sayı 34, İstanbul 1984, s.101.

mukayeseli makalesi dikkate alındığında, eski bilgilerin yeniden keşfedilip tekrarı olmaktan ziyade, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde uygulanan mahalli vergilerin bazıları üzerine genel bir değerlendirmeyi ve vergilere dair atıflardaki rastgelelik ve tutarsızlıkların gösterilmesini hedeflemektedir. Ayrıca vergiler arasında Osmanlı öncesi ve sonrasında refedilmesine rağmen, 19.yüzyılda da izine rastlanacak şekilde yerleşmiş gayrî kânuni bir vergi olan *şabnelik-şabneği*, *resm-i idiye*, *resm-i nevrüziye*, *bayramcek* gibi vergiler üzerinde durulacaktır. Bundan önce örfî hukuk, tahrirlerin yapılışı ve Uzun Hasan kanunlarında geçen para birimleri hakkında kısa bilgi verilecektir. Değerlendirme ve tespitlerin birkaç vergiyle sınırlandırılmış olduğunu, *bac*, *tamga* ve *şer'i* vergilerin çalışmanın dışında tutulduğunu belirtmeliyiz.

Örfî Hukuk Pratiği Olarak Hasan Padişah Kanunları

İslâm devletlerinin uygulamalarında *şer'i hukuk*la birlikte varlığını sürdüren *örfî hukuk*, İslâm hukuku içerisinde “ululemr” nazariyesinin sağladığı göreceli meşruiyetle eğreti bir yer bulmuştu. Bir kısım ulema arasında bu uygulamalar meşru görülürken, bir kısmı arasında da sultanların dünyevî iktidarının ürünleri İslâmî hukuk çerçevesinde değerlendirildi.¹⁰ İlk İslâm fetihleriyle birlikte genişleyen İslâm coğrafyasının idaresi beraberinde yeni problemler ve müessese ihtiyacını doğuruyordu. İlk örnekleri Hz. Peygamber devrine kadar götürülebilen örfî uygulamalar bu durumun neticesinde ortaya çıktı.¹¹ Diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi İslâm hukuku da fıkıh adıyla sistemleştirildi ve müctehit hukukçular ve bunlara bağlı ekollerle kendini gösterdi.¹² İlk dört halife sonrasında başlayan süreçte saltanatın İslâm coğrafyasındaki devletlerin yönetim biçimi olarak yerleşmesi ve bununla beraber sultanların otoritelerini paylaşma konusundaki hassasiyetleri İslâm hukukunun kamusal alanda uygulamalarına pek izin vermedi. Müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkışıyla birlikte İslâm devlet anlayışı ve hukuku sahalarda esaslı değişiklikler oldu. İslâm hukuk tarihinde örfün yaygın bir hal alması bu değişikliklerden biriydi. Öncelikle devletin menfaat ve ihtiyaçlarını göz önünde tutan bir *örfî hukuk* uygulaması ortaya çıktı.¹³ Yasadan kanuna doğru şekillenen örfî hukuk devletin menfaatlerinin yanında yer alıyordu.¹⁴

Örfî hukuk uygulamaları çoğunlukla vergi ve mâlî düzenlemelerle ilgili olarak kendini göstermiştir.¹⁵Bu anlamda örfî hukuk uygulamasına verilebilecek dikkat çekici bir örnek ayrıntılı maddeleri Osmanlı vesikaları sayesinde ortaya

¹⁰ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 2.baskı, İstanbul 1999, s.319-320; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 3.baskı, İstanbul 1999, s.69.

¹¹ İncalcık, *a.g.e.*, s.15.

¹² Aydın, *a.g.e.*, s.43-60.

¹³ İncalcık, *a.g.e.*, s.321.

¹⁴ Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat” Çev.Selahâddin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Ankara 2002, s.56.

¹⁵ *a.g.e.*, s.14.

çıkan Uzun Hasan Kanunlarıdır. Ancak bu vesikalarda geçen kanun maddelerinin aynen kabul edilmiş gözükenlerinde dahi bir takım değişikliklerin yapılmış olma ihtimali vardır. Kanunların esas şekli, yazılı metinleri ve dilini gösteren orijinal belge bulunmamaktadır. Bunlar esas hükümlerin birleştirilmesi suretiyle bu şekle sokulmuş olabilirler.¹⁶ Ülkedeki mâlî durumla ilgili düzenlemeleri gösteren bu kanunların, varlığına dair Osmanlı kaynakları dışındaki bilgiyi İranlı tarihçiler vermektedir. “Düstur-ı Hasan Padişah” veya “Kanun-ı Hasan Padişah” olarak anılan Uzun Hasan kanunlarının Osmanlı devleti haricinde Safevîler tarafından da en azından Şah Tahmasp devrine kadar uygulandığı bilinmektedir.¹⁷

Bu da Uzun Hasan’ın kanunlarının Safevîler tarafından da hâkimiyet alanlarında yürürlüğe konulacak kadar uygun bulunduğu anlamına gelmektedir. Düzenlemelerin halkın lehine görünen maddeler içerdiği fark edilmektedir. Mesela Akkoyunlular, Karakoyunluların aksine özellikle Cihanşah zamanında tarh edilen yüksek arazi vergisini hafifletmeye çalışmışlardır.¹⁸ Uzun Hasan, sosyal problemlerle de ilgilenmiş, toplumda sorun kaynağı olarak görülen meyhane tarzı mekânlar fuhuş, kumar ve benzeri şeyler hâkim olduğu topraklarda yasaklamıştır. Haraç vergisinin miktarını tespit etmiş, halk arasında çıkan anlaşmazlık ve şikâyetlerle ilgili kanunname hazırlamıştı. Suçlulara uygulanan cezaların artırma ve sertleşmesindeyse ısrarcıydı. Daha önceki hükümdarların zorla topladığı vergi miktarını azaltırken,¹⁹hâkimiyeti altındaki bölgelerde *tamga* vergisini tamamıyla yürürlükten kaldırma arzusunda olmuştur. Bu verginin haksız bir vergi olduğuna inancı onu daha adil davranmaya zorluyordu.²⁰

İslâm dünyası *tamga* vergisine pek yabancı değildi. Bu ticarî ve sanayî vergi İslâm dünyasında şeriata mugayir olarak bilinen ve hoş görülmemeyen, ama yöneticilerin kolaylıkla vazgeçemeyeceği bir gelir kaynağıydı. Bazı hükümdarlar din adamlarıyla olan yarenlikleri neticesinde zaman zaman bu verginin kaldırılması yoluna gitseler de, bir süre sonra yeniden yürürlüğe konulmuştur. Mesela Timurîlerden Ebu Said Buhara ve Semerkant’ta *tamgayı* kaldırmıştı.²¹ Şer’i olmayan vergilerin kaldırılması konusunda Safevî Sultanı Tahmasp’ın harekete geçirence gördüğü rüyaydı. Tahmasp, rüyasına giren Mehdi’nin arzusunu yerine getirmek için bütün ticarî vergileri kaldırma yolunu seçti.²² Bu

¹⁶ Barkan, a.g.m, s.92

¹⁷ Wladimir Minorski, “Akkoyunlular ve Toprak Reformları” Çev.Cüneyt Kanat, *Belleten*, Sayı 235, Ankara 1999, s.864.

¹⁸ Hinz, *Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan*, s.88.

¹⁹ Minorski, a.g.m. s.865.

²⁰ Minorski, a.g.m. s.864.

²¹ Hinz, *a.g.e.*, s.89

²² Hinz, “Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri” Çev.Fikret Işıltan, *Belleten*, Sayı 52, Ankara 1949, s.784.

tür vergileri kaldırma konusundaki istek ve samimiyetine rağmen Uzun Hasan, pek başarılı olamadı; fakat haleflerinden Sultan Yakup zamanında çıkarılan bir emirnamede hacılardan alınmayacak vergiler arasında *tamga*, *bac* ve *toprak bastı* parası da eklenmişti.²³ Böylece Akkoyunlu topraklarında Uzun Hasan'ın arzusu kısmen gerçekleşecekti.

Kanun düzenleyicisi olarak Uzun Hasan Bey'in sadece mâlî sahalardaki düzenlemelerinin belgesinin olması, ceza kanunu düzenlemesi yaptığına dair bilgi olmasına rağmen, bunlara ait belgelerin olmaması örfî hukuk sahasındaki yasa koyuculuğunun mahiyetinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kanunnamelerde geçen "yasa" tabiri bir ipucu olarak alındığında, Türk-Moğol devletlerindeki uygulamalardan neşet eden bir yöntem benimsediği düşünülebilir.²⁴ Bu yöntem yaygındır. Mesela, sancak kanunnamelerinin benzerlerinin İran'da hâkimiyet kuran İlhanlı devleti zamanındaki mevcudiyeti bunun örneklerindedir. Eski İran'dan Abbasiler vasıtasıyla İlhanlılara geçen bu uygulama Osmanlılar tarafından vilayet veya sancak kanunnamesi olarak devam ettirildi.²⁵

Devlet Reaya İlişkisinin Vergilendirmeyle Kurulması

Osmanlı toprak tasarrufu ve vergi sistemi ilişkileri, İslâmî uygulamalarla Roma Bizans döneminden türeyen mahalli uygulamaların bir bileşimini simgeleyen kanunnamelerle düzenleniyordu. Sistem daha önceki İslâm, Bizans sistemine çok benziyordu. Devlet ihtiyaç duyduğu geliri toplayabildiği sürece, daha önce uygulanmış sistemi değiştirmenin gereği yoktu. İhtiyaç olduğu takdirde değişen şartlar çerçevesinde duruma uygun yeni ilke ve uygulamalar oluyordu.²⁶ Bölge kanunnamelerinde mahalli özellik arz eden, vergi türlerinden bazıları hemen fetih sonrasında ya da umumi Diyarbakır kanunnamesine doğru dönüşüm sürecinde ref edildi. Bu süreçte bazı sancaklarda zulüm diye ref edilenlerse, başka sancaklarda uygulanmaya devam etmişti. Genel olarak bakıldığında bu durumun karmakarışık bir yapı arz ettiği, bir yerde zulüm olanın başka bir yerde memnuniyet belirtisi olarak devam ettiği görülmektedir. Mesela, Erzurum bölgesinde halkın Hasan Padişah kanunlarını ağır görüp Osmanlı kanunu istemesi²⁷ Diyarbakır bölgesinde ise birçok yerde aynen sürdürülmesi bunun örneğidir.

Bu durumda ilk tahrir sonrası kanunlarının umumi bir kaidenin ürünü olmadıkları açıktır. Bundan dolayı ref edilişleri veya meri oluşları, Osmanlı'nın

²³ Hinz, *Şeyh Cüneyd...*, s. 89.

²⁴ Heyd, *a.g.e.*, s.51-52.

²⁵ Halil İnalçık, "Kânûnnâme" *EI*, 2.E, c. IV, s. 563.

²⁶ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000. s.147; bkz. Turgut Akpınar, *Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi*, 2.baskı, İstanbul 1999, s.186.

²⁷ Barkan, *Kanunlar*, s.63

fetih-tahrir-sancak kanunnamesi tecrübelerindeki pratik ve pragmatik usulleriyle anlamlandırılabilir. Osmanlı idaresi pragmatik olduğu kadar sabırlıydı. Bundan dolayı bölgelerarası farklılıkları esneklik ve uzlaşmayla kabul edilebiliyordu.²⁸ Bu pragmatizm Müslümanlardan alınan bölgelerde olduğu kadar Avrupa topraklarında da uzlaşmanın yolunu açtı.²⁹ Uzlaşmanın göstergesi olarak sultan bütün vergilerin yürürlükte olan kanun ve kadim gelenekler üzerine olmasını istiyordu. Tahririn iki amacı vardı; Reayayı mahalli yöneticilerin suüstimalinden korumak ve kamu gelirlerinin artırılması.³⁰ İlk tahrirlerde daha belirgin olmakla üzere bütün tahrirlerde, tahrir yapılan bölgenin ileri gelenlerine danışılıyordu. Böylece toplanılan bilgi sancak kanunnamesinin hazırlanmasında kullanılıyordu.³¹ Toplumsal mutabakat devletin icraatlarını destekler mahiyetteydi. Tımar sistemiyle kurulan düzen köylünün vergilendirilmesi suretiyle kamu menfaatini temin ederken, bir yandan da köylünün ekonomik faaliyetini korumaktaydı.³²

Tahrir yapılırken görevliler gelir getirebilecek en önemli ayrıntıları gözden kaçırmamağa dikkat ediyorlar, mükemmel bir tahrir çıkarmalarını sağlamak için tahrir komisyonları azaları mükâfat ve ceza müeyyidesiyle kontrol ediliyordu. Mahalli kadılar tahririn sonuna kadar hazır bulunup yazılmadık bir şey olmaması için uğraşıyorlardı.³³ Titizlikle tutulan defterlerin başındaki kanunnameler mahalli verilerin neticesinde oluşturuluyordu. Bu şekilde belirlenen Hasan Padişah kanunları da defterlerin başına kaydedilmişti.³⁴Devletle reaya arasındaki

²⁸ Metin Kunt, *Kanuni ve Çağ*, Editörler: Metin Kunt-Christine Woodhead, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2002, s.36.

²⁹ Geza David, "Osmanlı Avrupası'nda Yönetim", *a.g.e.*, s.75.

³⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s.175.; Bu konuda farklı bir yorum da şöyledir: "Balkanlar'da Osmanlı ilerlemesi esnasında cereyan etmiş olan savaşlarda bölgenin iktisadi bünyesi zarar görmüştü. Osmanlı idaresinin çıkarları bu bölgelerdeki üretici güçlerin yeniden işler hale gelmesini gerektiriyordu. Hazinesinin acil ihtiyaçları ve Osmanlı feodallarının mali menfaatleri, bu toprakların iktisaden yeniden inşasını zorunlu kılmaktaydı. Bu amacı, yerli halka yabancı gelen yenilikler yerine mahalli gelenek ve kurumları kullanmak suretiyle gerçekleştirmek daha kolay oluyordu. Bistra Cvetkova, *Osmanlı Feodal Düzeni Üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri*, (bu makale *Byzantino-Bulgarica* (Sofya) dergisinin 1-1962 tarihli nüshasından alınmıştır.) *Osmanlı Tarih Arşivi*, cilt 1, Sayı 1, Ocak 1977." Makalenin çevirmeni belli değil. Sadece tek sayı çıkan ve pek bilinmeyen bu derginin yayıncısı Sinan Kuneralp'dır.

³¹ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s.6.

³² Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991, s.32.

³³ Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.II, s.220.

³⁴ Barkan, *a.g.m.*, s.180; Mesela " *Tafsil-i Kanunname-i Liva-i Çermik Ber Muceb-i Kanun-i Hasan Padişahi*" başlığı Çermik kanunnamesidir.

mutabakatın tezahürü olan bu kanunnamelere rağmen, sistem pratikte kusursuz işlemiyordu. İmparatorluğun diğer örfî hukuk sahalarında da görülen mahalli yöneticilerin usulsüz davranışları mutabakatı reaya aleyhine çevirebiliyordu. Bundan dolayı yazılı metinlerde ifadesini bulan ideal düzen ile devlet-reaya arasındaki ilişkilerin mevcut seyri bazen esaslı farklar ve çatışma içeriyordu.³⁵Yöneticilerin ref edilen vergileri gayrî resmî almaya devam ettikleri görülmekteydi. Mahalli yöneticiler padişah otoritesinin eyaletlerdeki zafiyeti ya da içinde buldukları kötü şartlardan dolayı bu usulsüzlüğe meylediyorlardı. Doğrudan doğruya reyadan tahsil yetkisine sahip olan yerel yöneticilerin usulsüzlüklerini bu yöntem kolaylaştırmıştı.³⁶ Görevliler“eskiden beri verilmiştir” diyerek bidatleri kaldırmaya yanaşmıyorlardı. Osmanlı devletinin adetlere ve kadim kanunlara gösterdiği iltimas da bu durumu destekler mahiyetteydi.³⁷Bunun karşısında Devletin düzeni köylünün koruyucu olmuş, sömürülmesini engellemeye çalışmıştı. Merkezi idare ile köylü arasında adalet ideolojisi çevresinde bir güven vardı.³⁸Nizam-ı âlemi tesis ve adaleti tevzî inancıyla hareket eden devlet, mahalli yöneticilerin haksız uygulamaları karşısında kadıları adalet mercii olarak tayin ediyordu. Şer’î ve örfî hukukun padişah adına kullanılması yetkisi kadılarındı.³⁹Nazari olarak böyle olması gerekirken yöneticiler gibi devlet görevlisi olan kadılar ve naibleri de yolsuzluklardan beri değillerdi.⁴⁰Ortadoğu devletlerinin mutlak otorite ile adalet bağlantısı geleneği padişahın adilliğine referans oluyordu. Padişahın adil olması zulmü gidermek, zayıfı korumak, can ve mal emniyetini sağlamak demektir. Yöneticilerin padişah adına bunu tesis etmekle vazifeli olmalarına rağmen, otoritelerini kötüye kullanmaları durumunda, bu suiistimalleri engelleme girişimi “adaletname”lerle sağlanıyordu. Bu sayede imparatorluk coğrafyasında haksızlığa uğrayanlar padişahın himayesine müracaat ediyorlardı.⁴¹

Mühimme defterlerinde reyanın şikâyeti üzerine padişahın meselenin araştırılıp halledilmesi için gönderdiği emirlerle ilgili birçok örnek görülebilir. Mesela Ankara kadısına gönderilen bir hükümde halkın Alihan adındaki sipahiden şikâyetçi olduğu, bu durumun araştırılması isteniyordu.⁴²948 tarihli

³⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 2.baskı, İstanbul 1996, s.10.

³⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000, s.78.

³⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s.79.

³⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.10.

³⁹ İslâmoğlu-İnan, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁰ İnalçık, *a.g.e.*, s.104; Ayrıca zulüm kavramı ve bununla ilgili örnekler için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, 2.baskı, Ankara 1985.

⁴¹ Mumcu, *a.g.e.*, s.75.

⁴² “Ankara Kadısına Hüküm ki

Bazı kimesneler gelip Alihan nam sipahi için “Biçe şer’ u kanuna muhalif zulmü teaddi idiip akçamız aldı” diyü ızhâr-ı teẓallüm idüükleri ecilden, çavuşum Şah Hüseyin mübaşeretiyile teftiş-i amm olmasın emr idiip buyurdum ki...” Sene 967, 3 Numaralı MD, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.522.

Çemişkezek kanunnamesindeki bir madde Ekrad zulmünden reayanın kaçıp başka vilayetlere gittiği, burada Osmanlı kanunu uygulandığını duyarlarsa geri gelecekleri düşünülmekteydi. ⁴³Behisni defteri hazırlanırken halkın bey zulmünden temkinli olmadığı ve Osmanlı kanununun uygulanması ile bu durumun sona erdirileceğine inanılıyordu⁴⁴. Siverek Beyi ve kadısına gönderilen bir hükümde reayaya zulmeden eminler ile tımar ve zeamet sahiplerinin hakkında gereğinin yapılması isteniyordu.⁴⁵

Uzun Hasan'ın Hâkimiyet Sahası ve Mahalli Vergiler

Uzun Hasan dönemine kadar Akkoyunluların civar devletler için pek önemi yoktu. Uzun Hasan'ın giderek artan şöhretiyle birlikte genişleyen hudutları Osmanlı karşısındaki yenilgiye kadar geniş bir coğrafyayı kapsamıştı. Ölümünden sonra hâkim olduğu bölgelerdeki varlığının en önemli göstergesi olarak kendi adıyla bilinen hukuki düzenlemeleri kaldı. Hükümdarla halk arasındaki uzlaşma ve devletin halkın içine sızan görüntüsü bu metinlerdeydi. Ona atfedilen kanunlar aşağıda görüleceği üzere ölümünden sonra da uzun süre Osmanlı ve Safevî topraklarında uygulanmaya devam etti. Irak, İran, Azerbaycan ve bugünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hâkimiyet süren Akkoyunlular en geniş sınırlarına Uzun Hasan döneminde ulaştılar. Oğuzların Bayındır boyunun oluşturduğu beylikten doğan devletin Anadolu içindeki sınırları, kuzeyde Şebinkarahisar, Bayburt ve Gürcistan'a kadar, güneyde Mardin, Urfa, batıda, Dulkadirli Beyliğiyle sınır olacak şekilde genişledi.⁴⁶ Gerger ve Kâhta da Akkoyunlu topraklarına katıldı;⁴⁷ fakat burada Uzun Hasan kanunları uygulandığına dair bir bilgi mevcut olmadığı gibi vergilerinden de bu sonuç çıkmıyor. Kanunnamelerin verdiği bilgiden bazılarında doğrudan belirtilmese de, Erzurum, Erzincan, Tercan, Bayburd, Kemah Urfa, Mardin, Diyarbakır, Hani, Tercil, Sincar, Berriyecik, Nusaybin, Siverek, Çermik, Ergani, Çüngüş, Harput, Ebu Tahir, Arabgir, Kığı, Çemişkezek, Dekuk, Ruha gibi yerlerde Hasan padişah kanunlarının uygulandığı anlaşılıyor. Bölge içerisinde diğer sancak ve kazaların Osmanlı dönemindeki özel statüsünden dolayı kanunnamesi olmayanlarında Akkoyunlu devrinde Uzun Hasan kanunlarının uygulanmış olması muhtemeldir. Mesela ileride

⁴³ “*Ve vilayet-i mezburde sabıkda Ekrad zulmünden nice re'aya perakende olub haric-i vilayete gidüp baliya Osman kanunu olduğun istima eyledüklerinde girü yerlü yerine gelüp tavattun iderlerse...*” Ünal, *Çemişkezek Sancağı*, s.186.

⁴⁴ *Kanunlar*, s.117.

⁴⁵ “*Siverek Beyine ve kadısına hüküm ki:*

Sen ki kadısın, mektub gönderiüp kaza-i mezburde vaki olan eminler ve erbab-ı timardan ve zu'ama vü ümera ademleri re'ayaya zulm ü teaddi idüp Şer-i şerife da'vet olundukda gelmeyüp inad idüp...Şer'a muhalefet idenlerin gereği gibi baklarından geline” 3 Numaralı MD, s.59.

⁴⁶Bkz. M.Halil Yinanç, “Akkoyunlular” İ.A, c.I, s.251; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1988, s.188.

⁴⁷ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s.7.

bahsedileceği üzere Bitlis Kanunnamesinde ref edilen birçok vergi Hasan Padişah kanunnamelerinin genelinde vardır. Uzun Hasan'ın hukuki düzenlemelerin uygulandığı bölge asırlardan beri Anadolu'nun doğusundan batısına doğru kurulan Türk-Moğol beylik ve devletlerinin birbirini taklit eden idaresinin nüfuzu altındaydı. Bundan kaynaklanan mali düzenlemelerin de Uzun Hasan'ın kısa bir zaman olan hükümdarlığından önce de mevcut olması tabiidir. Aşağıda görünen vergiler arasındaki *şabnelik* bunun en bariz örneğidir. Kanunnamelerde bu bölgeye mahsus görünen vergilerin bir kısmı şunlardır:

<i>Şabnelik, şabnegi</i>	<i>Resm-i idiye</i>
<i>Naibceke, nayıbcelik</i>	<i>Resm-i ırgadiye</i>
<i>Valilik, valiyecelik</i>	<i>Resm-i mevâsi</i>
<i>Bayramceke</i>	<i>Resm-i mâkiyan</i>
<i>Düsturceke</i>	<i>Resm-i Timurceke</i>
<i>Şirecelik</i>	<i>Resm-i bevabi</i>
<i>Tütünceke</i>	<i>Resm-i merai</i>
<i>Kara salgun</i>	<i>Resm-i yaylak</i>
<i>Divanceke</i>	<i>Resm-i kitabet</i>
<i>Noktabaşı, rehdarlık</i>	<i>Resm-i alef</i>

Yukarıda adı geçen *divanceke* haricindeki vergiler bölgenin birçok sancağında uygulanmış olup genel olarak ref edilenler arasındadır. *Resm-i ırgadiye* ise Osmanlı kanunlarına dâhil edilerek Diyarbakır umumi kanunnamesiyle Osmanlı kanunlarına dercedilmiştir. Bazılarıysa ref edilmelerine rağmen 1541 tarihli Çemişkezek kanunnamesinden anlaşılacağı üzere, kadim adetlerin usulsüzce uygulanması şeklinde yaşamaya devam etmişlerdir. Hatta *şabnelik* örneğinden anlaşılacağı üzere 19.yüzyılda dahi alınmaya devam ettiğine dair bilgiler mevcuttur.

Bölge Kanunnamelerinde Görünen Para Birimleri

Bölgedeki iktisadi hayatın anlaşılmasında tahrir defterleri ve kanunnamelerdeki veriler temel kaynaklar durumundadır.⁴⁸ Kanunnamelerdeki vergilerin arz ettiği mahallilik kadar, hudutları dahilinde Mardin, Amid, Urfa, Harput gibi önemli merkezleri barındıran bölge yeni ticari merkezlerle birlikte farklı para havzasına da dahildi. Osmanlı ekonomisinde para kullanımı dar bir kesimle sınırlı kalmamış, özellikle 16.yüzyılda değerli madenlerin bollaşması ve kırla kent arasındaki iktisadi bağların güçlenmesi para kullanımını da yaygınlaştırmıştı.⁴⁹ Kanunnamelerde geçen paralar İran, Mısır Moğol menşeiyle geniş bir coğrafyadaki ticari faaliyetlerin göstergesi olarak gözükmektedir. Genel olarak Osmanlı akçesinin bu paralar karşısında değeri düşüktür.

⁴⁸ Bölgenin iktisadi durumuyla ilgili olarak bkz. Nejat Göyünç, "XVI.Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu: Kanuni Süleyman ve II.Selim Devirleri" *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975, s.71.

⁴⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 2.Baskı, İstanbul 2000, s.18.

Kanunnamelerde görülen para birimleri ve Osmanlı akçesi karşısındaki değerleri şöyleydi:

<i>Kayıtbay Eşrefi</i>	50 akçe
<i>Şabruki</i>	6 akçe
<i>Tenge</i>	2 akçe
<i>Şami Eşrefi</i>	40 akçe
<i>Hasanbegi</i>	2 akçe
<i>Penaz (Tercil)</i>	15 akçe
<i>3Karaca akçe</i>	1 akçe
<i>3Tebrizi akçe</i>	1 akçe

Kanunnamelerde Osmanlı Öncesi Döneme Ait Yapılan Atıflar

Tahrir defterlerine eklenen kanunnamelere geçmiş dönemdeki uygulamaların hangi kanuna göre olduğuna dair de atıflar yapılmıştır. Bazılarının kadim gelenekler üzerine düzenlendiği ifade edildiği gibi bazıları “Hasan Padişah, Kayıtbay, Alaüddevle” gibi adlandırmayla doğrudan kanunnameyi yapana atfedilmiştir. Bunun yanı sıra Rum, Çerakise, Ekrad adeti şeklinde tabirler de kullanılmıştır, fakat bunların arasında sadece iki kanunnamede görülen Ekrad âdeti tabiriye dikkat çekicidir. Kullanılan tabirlerin atfedilenle ilişkisinin doğruluğu kabul edilirse örf ü adata göre düzenlenmiş olabileceği düşünülebilir. *Örf ü âdât* hukuku her ne kadar yazılı olmayan hukukun ifadesi olsa da⁵⁰sultan kendi otoritesine dayanarak koyduğu örfi kanunlarla birlikte örf-ü adatı kanun mevkiine yükseltebildiği bilinmektedir. Örfi kanunların birçoğunun menşei *örf ü âdâtı*.⁵¹ Bölge kanunnameleri içerisinde ilk bakışta *örf ü âdât* ile ilgili değerlendirilebilecek olan “Ekrad adeti” tabiriyle ifade edilen vergilerdir ve bunlar 1541 tarihli Çemişkezek kanunnamesiyle⁵² tarihsiz Bitlis kanunnamesinde⁵³ geçmektedir.1518 tarihli Çemişkezek Kanunnamesi Osmanlı kanunu üzere tanzim edilmişti. Bahsi geçen Ekrad adetleri bu ilk kanunnamede geçmezken bu sancakta gayri resmi olarak cari olduğu sonraki kanunnamede ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Her iki kanunnamede Ekrad âdeti tabiri aynı vergilere işaret ettiği gibi Bitlis’te farklı vergileri de ihtiva etmektedir. Osmanlı öncesi Uzun Hasan’ın hâkim olduğu bölgede, fetihten sonra, Hasan Padişah

⁵⁰ Turgut Akpınar, *Türkler’in Din ve Hukuk Tarihi*, 2.Baskı, İstanbul 1999, s.187.

⁵¹ İnalçık, *Osmanlı imparatorluğu*, s.321.

⁵² “*Ve şimdîye değin vilayet-i mezburde alınan Ekrad adeti ki tabhir ve şabnegi ve nayibcek ve hızcırek diyü ve sair alınan zülümle külliyen emr-i hümayunla ref olunmuşdur*”

⁵³ “*Vilayet-i mezburde şimdîye değin alınugelen ekrad adeti ki resmi hane diyü her haneden dörder buçuk akçe alınub ve resmi cüllah diyü her neferden altısar akçe resmi alef diyü ber neferden altısar akçe alınub ve resmi makyan diyü her neferden ikişer akçe alınub resmi idiyeye diyü ber karyeden ikişer res koyun alınub ve resmi nevrüziye diyü her haneden yedişer akçe alınır ve resmi boz diyü her köyden ellişer akçe alınub ve resmi kefendüz diyü her başmakçadan yirmi beşer akçe alınub ...bu mezalim emr-i hümayun ile ref olunub vilayet-i Diyarbakır kanunu vaz olundu...*” *Kanunlar*, s.192.

⁵⁴ Bkz. Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı*, Ankara 1999.

kanunlarının da Kanun-ı Osmaniye göre uygulama yapılmış olsa da eski devirlere ait bazı hükümlerin Çemişkezek ve Bitlis de olduğu gibi yaşadığı anlaşılmaktadır. Çemişkezek kanunnamesinde Ekrad âdeti olarak geçen vergiler Hasan padişah kanunlarının uygulandığı birçok sancak kanunnamesinde varlığı görünmesine rağmen bu ifadeyle adlandırılmamış, fakat zulüm olarak telakki edilip ref edilme konusunda benzer bir uygulamayı görmüştür.⁵⁵ Ayrıca Ekrad âdeti olarak adlandırılan bu vergilere bölge dışında da rastlanılmakta ve bölgenin geçmişteki hâkimlerine göre atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır. *Şabnegi*, *nayibcek* gibi vergilerin Ekrad âdeti olarak adlandırılmasında ilgili sancaklarda Kürt nüfusu veya beylerinin hâkimiyetinin belirgin olması etkili olmalıdır. Bölge haricinde *şahnelik* vergisinin rastlandığı sancak kanunnamelerden birisi de 1500 tarihli Kayseri kanunnamesidir. Şahnelik burada Rum adeti olarak ifade edilmiş ve ref edilmişti.⁵⁶ Yine benzer şekilde *nayibcek* vergisi Bozok kanunnamesinde Zülkadirli zamanında nayibcelik diye alına gelen vergi olarak adlandırılmış ve ref edilen vergiler arasına alınmıştır.⁵⁷ Hasan Padişah kanunlarında karyelerden alınan vergi olarak görünen *resm-i idiye* de Bitlis kanunnamesinde Ekrad adetleri arasında geçmektedir. *Resm-i makyan* adıyla alınan vergi Amid sancağında görüldüğü gibi Menteşe vilayetinde de görülmektedir.⁵⁸ Bitlis kanunnamesinde geçen *resm-i cullah* vergisi 1518 tarihli kanunnamelerde gözükmezken Sultan Süleyman devri kanunnamelerinde ref edilişiyle birlikte görülmektedir. Bitlis kanunnamesine göre bu vergi de Ekrad âdetidir. Daha önceki kanunnamelerde görünmezken gayri resmi olduğu düşünülen bu vergi Ergani⁵⁹, Çermik⁶⁰ ve Ebu Tahir’ de ref edilmişti. Vergiler aynı olmasına rağmen adı geçen sancak kanunnamelerinden anlaşılacağı üzere kullanılan tabir Ekrad adeti değildir. Mesela Anadolu da bir çok yerde alınan vergi olan *resm-i kışlak* ve *resm-i rugan* da Ekrad âdeti olarak yazılmıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak vergiler aynı olsalar da uygulandıkları coğrafyaya göre Ekrad âdeti, Zülkadirli âdeti, yada Rum âdeti olarak adlandırıldıkları anlaşılmaktadır. Kanunnamelerde eski döneme atfen yapılan adlandırmadaki tutarsızlık açıkça görülmektedir. Adı geçen vergilerin menşeiini tespit konusundaki tutarsızlık ve rastgeleliğe rağmen, vergilerin refine sebep olan zulüm telakkisi farklı hukuk sahalarında benzer olmuştur. Bu durumda vergilerin rastgele ve bölgenin idari geçmişiyle ilişkilendirilerek adlandırıldığı, Ekrad âdeti tabirininse gelişigüzel kullanıldığı söylenebilir.

⁵⁵ *Tabhîr* vergisi başka yerde görünmüyor. *Şabnegi* ve *nayibcek* vergisi geniş bir coğrafyada görülüyor. *Hızırcek*, *hızırçyçe* adıyla Ruha Kanunnamesinde görülüyor. Kanunnamedeki “ve sair zülümler” tabiri de bunların dışında başka benzer vergiler olabileceğini akla getiriyor.

⁵⁶ “*zikerolan iki öşür aldıklarından sonra şahnelik ve yemlik ve harman arpası deyü köhne defterde kaydolunmamış Rum adeti üzerine alınagelmiş...*” *Kanunlar*, s.56.

⁵⁷ “*Mesela ...nayibcelik...ref olundu*”

⁵⁸ “*ve resm-i makyan ve aveng dahi kadimden alını gelen yerlerde...*” Akgündüz,185; “*ve deb nim diyü makyan-baba...*” Amid Kanunnamesi, Akgündüz, a.g.e., s.220.

⁵⁹ “*Ve resm-i culab dahi bilafi kanun olmağın ref olundu*” *Kanunlar*, s.154.

⁶⁰ a.g.e, s.169.

Buradan Ekrad âdeti olarak yazılanların *örf ü âdâla* ilişkisinin olmadığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bu gelişigüzel kullanıma zaman zaman cemaat ve etnik adlarıyla ilgili atıflarda da rastlanılmaktadır.⁶¹

Şahnelik, Şahnegi, Şihne, Şahna

Kanunnamelerde *şahnelik* veya *şahnegi*⁶² olarak geçen vergi türünün adına Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır. Mazisi oldukça eski olduğu anlaşılan şahnelik vergisi kanunnamelerde refedilmesiyle ilgili tekrarlara rağmen, 19.yüzyılda dahi farklı yerlerde görünmektedir. Bu verginin dayandığı kurumun mahiyeti ilk ortaya çıkışıyla, son görüldüğü yıllar arasında değişikliğe uğramış olsa bile, varlığını ısrarlı bir şekilde sürdürmüş olması dikkat çekmektedir. *Şahnelik* her bölgenin üretim çeşitliliğine göre ürünlerden farklı ölçülerde alınmaktaydı. Mesela Mardin'de pekmez, kuruk üzüm ve fındıktan alınırken Çermik'te harman vaktinde çift başına⁶³ alınmıştı. *Şahnelik* Mardin Sancağında ref edilmemişti. Kanunname metinlerinde *şahnelik*, *şihne*, *şahnegi* gibi adlarla anılan vergi Ortaçağ Orta ve Yakındoğu İslâm dünyasında kullanılan idari-askeri bir kuruma dayanır. Mehmet Altay Köymen'e göre bu kurumun varlığı ilk olarak Selçuklular döneminde görünür. Kaynaklara yansması Tuğrul beyin ölümünden sonraki zamana denk gelir.(1063) Bir eyaletin sivil valiliğini ifade eden amidlik kurumu, Alparslan'ın saltanatının sonlarına doğru önemini kaybetmiş onun yerini eyaletin askeri valiliğini ifade eden *şahne* almıştır. Bundan sonraki süreçte amid şahnenin emrinde sadece mali meselelerde bilhassa ikta meseleleriyle meşgul olan bir yüksek bir memur durumuna düşmüş *şahne*ye Selçuklu imparatorluğunun eyaletteki en yüksek temsilcisi konumunda olmuştur.⁶⁴

⁶¹ Bkz. Mehmet Ali Ünal, Çemişkezek Sancağında Yerleşme ve Nüfus, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993, s.318-320.

⁶² *Şahna*: Subaşı inzibat ve asayiş memuru anlamına gelmektedir. TDK, *Tarama Sözlüğü*, c.V Ankara 1971, s.3644; Aşar vergisi alındığı zamanlarda, üşür alınmadan önce mal sahibinin harmanı kaldırmaması veya harmandan hırsızlık etmemesi için mültezimin köye gönderdiği koruyucuya derlerdi. Mültezim, bazen bu adamı, harmanları ölçüp üşrü almağa memur da ederdi. Eş-şihne...ve şehirlerde subaşı tabir olunan zabıte denir ki taraf-ı sultaniden mansup ve şehrin zaptu raptı hususuna kâfi olur. (Kamus tercümesinden) *Şahnalık*: Şahnaya verilen ücret. Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı*, c. III, İstanbul 1946, s.633; Şahna; öşür toplayıcı. (Bolu, Ordu, Erzurum, Erzincan, Kemah, Sivas, Kırşehir). Ayrıca Harman Bekçisi, borsa komiseri anlamlarının yanı sıra "başak, ekin bağlamı, harmanda çevreye yığılan sap", içinde bu kelime kullanılmaktadır.(Sungurlu, Nizip Adana, Konya), *Derleme Sözlüğü*,c. X, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s.3734.

⁶³ " ve şahnalık deyn, pekmezden ve kuruk üzümünden ve fındıktan ve buna nispet ne-kim vardır, arsaya satılmaya gelse, mifrafa derler, üç Mardin nevgisi imiş ve nevgi dahi yetmiş sekiz dirhem imiş, her yükünden bir migrafa şahnalık alınurmuş" Göyünç, a.g.e., s.165.; "Ve resm-i şahnegi diyü harman çağında her çift başına birer kile galle dahi almır imiş ki nim istanbul kilesi olur" Çermik Kanunnamesi, Barkan, *Kanunlar*, s.167.

⁶⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparslan ve Zamanı*, 3.cilt, 3.Baskı, TTK 1992, s. 218-221.

Erdoğan Merçil 9.yüzyılın sonlarından itibaren görünmeye başlayan bu kurumun bir şehrin veya bölgenin muhafaza ve kontrolünden sorumlu olduğunu ve Samaniler, Gazneliler ve Karahanlılarda bu kurumun mevcut olduğunu belirtir. Ayrıca Anadolu Selçukluları, Atabeglikler, Fatimiler, Eyyubiler döneminde de bu müessese mevcut olduğuna dair bilgi verir. *Şahne* geçimini sağlamak için *mersum-ı şahneği* adıyla bir vergi tahsil ediyordu. Bunun haricinde bir vergi koyması yasaktı. Ayrıca aşiretler-boylar arasında da düzeni sağlamaktan sorumlu bir *şahne* bulunuyordu.⁶⁵ İlhanlılar zamanında da görülen bu kuruma Akkoyunlu ve Karakoyunlu döneminde de rastlanılmaktadır. Selçuklu dönemindeki üst derecedeki konumu zaman içerisinde daha düşük rütbeyle değişmiştir. Şehirlerin, kasabaların, yolların korunması, eşkıyalık ve haydutluğun bastırılması, vergilerin toplanması gibi işlerde *şahnenin* vazifeli olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Timurlular, Babürlüler ve Akkoyunlu'lar devrinde görülen *daruga* terimi *şahne*yle aynı anlama gelmektedir. Burada vali ve sancak beyi rütbesindedir. *Daruga* 18-19.yüzyıllarda İran'da şehrin inzibat ve asayiş işlerine bakıyordu. Çeşitli dini grup ve kabilelerin başına da bir *daruga* atanıyordu.⁶⁷

Şahne adına alınan verginin Anadolu'da 15.yüzyılda alındığına dair kayıtlarına rastlanmaktadır. *Şahnalık* olarak ifade edilen bu vergi o devirde *resm-i şahnagi* ve vali vergisi olarak biliniyordu. Şahne Timuriler döneminde İran'da *darugagi* veya *darugane* olarak da adlandırılıyordu⁶⁸. Kırşehir'deki Cacabey Medresesi kitabesinde yürürlükten kaldırılan vergiler arasında *şahnelik* de vardı. Bu kitabenin Ankara ve Ani şehirlerindeki kitabelerde yazılan Ebu Said'in fermanıyla ilişkili olması muhtemeldir. Bu durumda *şahnelik* vergisinin Anadolu da, tespit edilebilen en açık ve eski kaydı 1330 tarihine dayanır.⁶⁹ Ortadan kaldırılma yönünden gördüğü muameleye rağmen 1330 tarihinden 16.yüzyıla kadar Anadolu'da belirgin bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Mesela, 1500 tarihli Kayseri Kanunnamesinde ref edilen vergiler arasında bulunuyordu.⁷⁰ Anadolu dışında Safevî hükümdarı Şah Tahmasp'ın 1565 tarihli kitabede gayri şer'i olduğu için ref ettiği vergiler arasında *şahnelik* de bulunuyordu⁷¹ Aynı şekilde 1519 tarihli Behisni⁷² kanunnamesinde ref edilen vergiler arasında *şahnelike* rastlanmaktadır. Yine *şahnelik* adıyla olmasa da subaşilar tarafından

⁶⁵ Erdoğan Merçil, "Şahne", *TDVİA*, c., s.292-293.

⁶⁶ *EI*, E.2, s.137, cilt 9.

⁶⁷ Abdülkadir Yuvalı, "Daruga", *TDVİA*, c. 8, 1993, s.505-506.

⁶⁸ Şahna vergisiyle ilgili olarak bkz. Hinz, a.g.m, *Belleten*, s.779.

⁶⁹ "Hükümdarın-Allah devletini devam ettirsin -adaletinin en parlak tesirleri bütün teb'ası üzerine yayıldığı için şahna vergisi, tabkur, yani yapı malzemesi mükellefiyeti ve bunun gibi sabun ve keçe(sokak)resimlerinin kalkması emredildi" Hinz, a.g.m., 778; Bkz. Halim Baki Kunter, "Kitabelerimiz" *Vakıflar Dergisi*, c.II, s.433; "Bu Ferman, gayr-ı kanuni ve köylüler için tahripkar vergilerden ahaliyi himaye için neşrolunmuştur". bkz.W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet" *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c.I, s.135.

⁷⁰ ".....şahnelik ve yemlik ve harman arpaşı ref olundu." *Kanunlar*, s.56.

⁷¹ "....ve sebir kapularında alınan vergiler, şahna vergisi(darugagane)...ahalden, köylüden, tüccardan ve esnaftan Allah rızası için kaldırılmıştır" Hinz, a.g.m, s.786.

⁷² "...hane akçesi ve şahnelik ve yemlik külliyen ref olunup..." *Kanunlar*, s.117.

alınan haksız vergileri de Malatya ve Divriği kanunnamelerinde ref edilen zulümler arasında görmekteyiz.⁷³ Osmanlı kanunu üzerine düzenlenen 1523, 1526 tarihli Musul kanunnamesinde *resm-i şabneği* ref edilen vergiler arasındayken 1557 ve 1576 tarihli kanunnamelerde ref edildiğine dair hükümler tekrar ediyor.1540 tarihli kanunnamede ise görünmüyor.⁷⁴ 1526, 1540, 1564 tarihli Mardin livası kanunnamelerinde bu verginin ref edilmesine rağmen devam ettiği görülürken, devam etmesini sağlayan açık bir kapı bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu vergiyle ilgili olarak ölçüm yapılana kadar sipahinin bir adamına ve bir atına yem verilmesi daha ziyadesinin talep edilmemesi konusunda kayıt düşülmüştür.⁷⁵ Bu vergiye 19.yüzyıl başlarında Diyarbakır'da⁷⁶ ve 19.yüzyılın ikinci yarısında şikâyet konusu olacak şekilde Harput'ta rastlanmaktadır.⁷⁷

Osmanlı döneminde özellikle yerel yöneticiler vasıtasıyla usulsüz vergiler alındığına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Şahnelik vergisinin, Osmanlı hâkimiyeti öncesinde görülen ve resmen kaldırılmış olmasına rağmen, yaşamaya devam etmiş olması, yerel yöneticilerin kanun dışı uygulamalarının yüzyıllara yansıyan bir örneği olması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca *şabne* adıyla idari bir kurumun varlığı Osmanlı idari teşkilatı içinde bulunmuyordu. Buna rağmen *şabneye* istinaden bir verginin alınması da ilginçtir. Bu durumda *şabneyle* benzer görevi yapanlar bu isimle anılmış olabilir. Mesela Göyünç şahne'yi da asesler gibi Mardin'in emniyet ve asayişinden sorumlu olarak açıklamış olsa da kanunnamelerde *şabnenin* görevinden bahsedilmemiş, sadece verginin varlığından bahsedilmiştir.⁷⁸ Gündüz, Musul görevlilerinden bahsederken şahneyi de dahil etmiş, Abdulkadir Yuvalı'dan aldığı şekliyle bir şehrin veya idari birimin idare ve inzibat işlerine bakan büyük memur olarak tanımlamış, fakat Osmanlı idare teşkilatı içerisindeki görev ve yetkileri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir.⁷⁹ Yılmazçelik'in yaklaşımı da diğerlerinden farklı değildir.⁸⁰ Şahneyi Osmanlı sistemi içinde idari bir birim olarak açıklamaya çalışmanın doğru bir tercih olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önce verilen dipnotta bu kelimenin halk arasında yaşadığı ve ne anlama geldiği konusunda açıklayıcı bilgi verilmiştir.⁸¹ Ayrıca Neşet Çağatay, III. Türk Tarih

⁷³ Malatya Livası (1559), s.116; Divriği, tarihsiz, *Kanunlar*, s.118.

⁷⁴ *Musul Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993,s.63, s. 86-s.98.; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)* adlı eserde kanunname tarihinde farklılıklar bulunmaktadır. Bkz. Ahmet Gündüz, Elazığ 2003.

⁷⁵ “ *Resm-i şabneği deyu yigirmi kileden bir kile alınurmuş ve mahsulü ölçdüklerinde sancak beğinin ademleri ve sipahiler beş on at yemin alıp reyayı taciz ederlermiş. Hilaf-ı kanun olmağın ref olunmuşdur deyü defter-i atikde mukayyedir. Fe-ammâ köy ölçülünceye dek sipahinin bir atına yem ve bir ademine yemek virmek lazımdır deyü kaydolunmuştur.*” Gündüz, a.g.e., s.474.

⁷⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995, s.221-223.

⁷⁷ BOA., C.ML..., 396/16231.

⁷⁸ Göyünç, a.g.e., s.55.

⁷⁹ Gündüz, a.g.e., s.67.

⁸⁰ Yılmazçelik, a.g.e., s.221.

⁸¹ Bkz. 62 numaralı dipnot.

Kongresi'ne sunduğu bildiri de vergi toplayan ve şehrin bazı işleriyle alakalı işler yapan kimse olarak tanımladığı şahnenin, 1940'lı yıllarda bile halk arasında unutulmadığını, çiftçilerden devlet hissesini tespitte memur kişilere şahne denildiğini belirtir.⁸²

Resm-i idkiye, Resm-i nevrüziye, Bayramcek

Bayram vergisi anlamına gelen *resm-i idkiye* karyelerden alınan bir vergi olup Hıristiyanlardan *bayramcek* vergisi altında alınıyordu.⁸³Burada zikredilen bayramın hangi bayram olduğu kanunnamelerin verdiği bilgilerden anlaşılıyor. İmparatorluğun diğer bölgelerinde rastlanmayan bu vergi de eski devirden kalmadır. Bölge haricinde buna benzer bir vergi Bozok Kanunnamesinde görünmektedir. Bayram koyunu diye bayram geldiğinde alınan bir vergi bulunmaktadır.⁸⁴ İlk kanunnamelerde ve daha sonra ref edilen bu vergiler, Bitlis kanunnamesinde Ekrad adetlerinden sayılıp zulümdür diye ref edilmişti. Bu tabirlere daha sonraki tarihlerde de rastlanmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren, eyaletlerde vali veya sancakbeylerine ödenmek üzere *resm-i nevrüziye* adıyla bir vergi çeşidi çıkarılmıştı.⁸⁵ Osmanlı döneminde *nevrüziye* ve *idkiye* şeklinde padişaha hediye gönderme âdetine de rastlanmaktadır.⁸⁶ *Resm-i idkiye ve bayramcek* vergilerinin bayramla ilişkisinin ne olabileceğini anlayabilmek kanunnamelerdeki farklı bazen de çelişkili gibi gözükten ifadelerle zor gözüküyor. Ebu Tahir nahiyesindeki uygulama ise bölge kanunnamelerinin tamamından ayrılır niteliktedir.⁸⁷ Orak vaktinde alınan *revgan-ı sadenin*, karşılığı bölgedeki diğer sancaklarda her karyeden nevruz vaktinde alınan koyundur. Kefere taifesinden *bayramcek* adıyla karşılığında tavuk alınmaktadır. Siverek kanunnamesinde *resm-i nevrüziye* adıyla *resm-i idkiye* ile bedeli aynı olan vergi alınmaktadır.⁸⁸ *Resm-i nevrüziye* vergisi Bitlis kanunnamesinde ref edilen Ekrad adetleri arasındadır.⁸⁹

21 Mart'a denk gelen Nevruz günü eski İran geleneklerinden olup çok eski tarihlerden beri olduğu gibi bayram olarak günümüzde de kutlanmaktadır. İran kültür havzasında ki Türkler arasında da kutlanan nevruz Osmanlı malî

⁸² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnamelerinde, İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstılahlarının İzleri", III. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s.498.

⁸³ "Ve *resm-i idkiye* her karyeden birer koyun alınır imiş a'lasından iyüce ve ednasından dabi aşğırlak haline göre" *Kanunlar*, s.149; "Ve *bayramcek* deyü şehirde olan keferde hanelerinden birer tavuk alınmış ol busus dabi ref oldu" Akgündüz, *a.g.e*, s.233.

⁸⁴ *Kanunlar*, s.120.

⁸⁵ İsmet Miroğlu, "Nevruzîye" *Türk Ansiklopedisi*, c.25, s.220.

⁸⁶ Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 2.Baskı, Ankara 1989, s.8.

⁸⁷ "ve *resm-i idkiye* her karyenin âlasından iki vuküyye revgan-ı sade ve ednasından bir vuküyyeye değin an kadim virürler imiş bunların dabi alınmasının vakti orak vaktindedir" Bkz. Ünal, *Harput Sancağı*, s.136.

⁸⁸ "Ve *resm-i idkiye* her karyeden birer koyun ve *resm-i nevrüziye* dabi hemçüinan ol düstur". Akgündüz *a.g.e*, s.170.

⁸⁹ *a.g.e*, s.192

takviminde önemli bir gündü.⁹⁰ 16. yüzyılda Safevîler tarafından Azerbaycan bölgesinde *nevruzi* adlı bir vergi alınıyordu. Bu verginin önceki tarihlerde bölgede hâkimiyet kuran devletlerin birbirine miras yoluyla bıraktığı uygulama olduğu anlaşılmaktadır.⁹¹ 18. Yüzyıl sonlarında aynı bölgede kurulan Revan hanlığında *bayramlık* adıyla alınan vergi, bu geleneğin sürdüğünü göstermektedir. Bu vergi nevrus ve kurban bayramıyla ilgili olarak alınmaktaydı.⁹²

Sonuç

Osmanlı sancak kanunnameleri sadece tarih çalışmaları için değil dil, hukuk, ekonomi ve kültür tarihi çalışmalarına da imkân sağlayacak metinler olmasına rağmen bu anlamda üzerinde yeterince durulmamış olduğu açıktır. Tahrir yazımındaki dikkatlilik vergilere yapılan atıflar söz konusu olduğunda karmaşık bir yapı arz etmekte tahrir yapanların diğer bölge sancaklarındaki uygulamalardan haberleri olmadığı anlaşılmaktadır. Kanunnamelerin uygulandığı farklı coğrafyalarda benzer uygulama olduğu gibi, aynı bölge içinde farklı uygulamalar görülmektedir. Bazı yeni düzenlemeler karşısında geleneğin varlığını mahalli idareciler eliyle, merkezi yönetimin yasaklarına rağmen gayri resmi olarak sürdürdüğüne dair birçok örnek vardır. Özellikle şahne örneğinde görüleceği üzere resmi olarak var olmayan bir kurumun bazı çalışmalarda, geçmiş devletlerdeki statüsünden yola çıkılarak aynı kurummuş gibi ele alınmıştır. Şahne tabiri yaklaşık bin senelik mazisi içinde isim olarak yaşasa da anlamındaki değişmelere bu konular üzerine yazanlar dikkat etmemiştir. Anlaşılan o ki giriş kısmında bahsettiğimiz Barkan'ın kanunnameler üzerine yapılacak mukayeseli çalışmalar beklentisinin gerçekleşmesi henüz uzak görünmektedir.

⁹⁰ Bkz Mirioğlu, a.g.m, s.220.

⁹¹ Efendiyev Oktay, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Bakü 1993, s.200.

⁹² Fuat Aliyar, İrfan Hesenov, *İrevan Hanlığı*, Bakü 1997, s.38.

Kaynakça

- B.O.A., C.ML... Dosya: 396-16231.
- 3 Numaralı MD, Sene 967, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri*, c. III, İstanbul 1991.
- AKPINAR, Turgut, *Türkler'in Din ve Hukuk Tarihi*, 2.baskı, İstanbul 1999.
- AKSOY, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı*, c. III, İstanbul 1946.
- ALİYAR, Fuat-Hesenov, İrfan *İrevan Hanlığı*, Bakü 1997.
- ARIKAN, Zeki, "Çemişkezek Livası Kanunnamesi", *İ.Ü.Tarih Dergisi*, Sayı 34, İstanbul 1984.
- AYDIN, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 3.baskı, İstanbul 1999.
- BARCAN, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.II.
- BARCAN, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları(Kanunlar)*, İstanbul 1943.
- BARCAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, c. I-II.
- BARTHOLD, W., "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. I.
- BAYATLI, Nülüfer, *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*, Ankara 1999.
- CVETKOVA, Bistra, "Osmanlı Feodal Düzeni Üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri, (bu makale *Byzantino-Bulgarica* (Sofya) dergisinin 1-1962 tarihli nüshasından alınmıştır.) *Osmanlı Tarih Arşivi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 1977.
- Derleme Sözlüğü*, Cilt X, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1978.
- EI, E.2, s.137, Cilt 9.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu: Kanuni Süleyman ve II.Selim Devirleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1975.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *16.yy da Mardin Sancağı* Ankara 1991.
- GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003.
- GÜRBÜZ, Adnan, *XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancağı Çalışmaları*, İstanbul 2001.
- HEYD, Uriel "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat" Çev.Selahâddin Eroğlu, *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*, Ankara 2002.
- HİNZ, Walter, "Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri", Çev. Fikret Işıltan, *Belleken*, Sayı 52, Ankara 1949.
- HİNZ, Walter, *Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan*.

- HİNZ, Walter, “Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15.und 16.Jahrhundert”, ZDMG, Wiesbaden 1950.
- İNALCIK, Halil, “Kânûnnâme” EI, 2.E, IV.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Fetih Yöntemleri” *Söğütten İstanbula*, Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, 2.baskı, İstanbul 1999.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, 2.baskı, İstanbul 1996.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul 1991.
- KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, 2.Baskı, Ankara 1989.
- KOÇ, Yunus, “Erken dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı*, 1999.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi-Alparslan ve Zamanı*, 3.cilt, 3.Baskı, TTK 1992.
- KUNT, Metin, *Kanuni ve Çağı*, Editörler: Metin Kunt-Christine Woodhead, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2002.
- KUNT, Metin, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978.
- KUNTER, Halim Baki, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, C. II.
- İLHAN, Mehdi, *Amid* (Diyarbakır), Ankara 2000.
- MERÇİL, Erdoğan, “Şihne”, *TDVİA*.
- MİNORSKİ, Wladimir, “Akkoyunlular ve Toprak Reformları” Çev. Cüneyt Kanat, *Belleten*, Sayı 235, Ankara 1999.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara 1990.
- MİROĞLU, İsmet, ‘Nevruziye’, *Türk Ansiklopedisi*, c. 25.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, 2. baskı, Ankara 1985.
- Musul Kerkük İle İlgili Arşiv belgeleri*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.
- OKTAY, Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, Bakü 1993, s. 200.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyillarda Canik Sancağı*, Ankara 1999.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- TDK, *Tarama Sözlüğü*, Cilt V, Ankara 1971.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1988.

ÜNAL, M. Ali, “Çemişkezek Sancağında Yerleşme ve Nüfus”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, Samsun 1993.

ÜNAL, M. Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara 1989.

ÜNAL, *XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı*, Ankara 1999.

YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara 1995.

YİNANÇ, M. Halil, “Akkoyunlular”, *İ.A.*, c. I.

YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.

YUVALI, Abdülkadir, “Daruga”, *TDVİA*, c. 8, 1993.

Vergi Türü	<i>Ergan</i> ⁹³ 1518	<i>Amid</i> 1518	<i>Arapkir</i> 1518	<i>Ruha</i> 1518	<i>Hani</i> 1518	<i>Siverek</i> 1518	<i>Ebu Tahir</i> 1518
<i>şahnelik</i> , <i>şahnegi</i> Harman vakti	32 kilede 1 kile	1 kile gale ağdan 18 Karaca akçe bostandan her bostan başına 2 kavun	32 de 1	Ziraatten 10 da 1,5 şebir bostanlarından 2750 akçe		Her barmandan 1 gırbal (kalbur)	
<i>resm-i</i> <i>adıye</i> Nevruz vakti	Her karyeden 1 koyun	-----			Her karyeden 1 koyun ref	Her karyeden 1 koyun	Alasından 2 rukiyye ednasından 1 rukiyye revgan-i sade
<i>bayramcek</i> Nevruz vakti	400 karaca akçe ⁹⁴	-----	Kefere banelerinden 1 tavuk ref				

Ek 1: 1518 tarihli kanunnamelere göre vergiler.

⁹³ Ergani kanunnamesinde 14 adet Ermeni köyü için farklı ölçeklerde vergiler alınmaktadır.

⁹⁴ Ergani kanunnamesinde *bayramcek* karşılığında farklı bedeller alınmaktadır. Sancakta Eramine taifesinden her karyeden ayrı ölçülerde alınmaktadır. 400 karaca akçe alınan karyeden bu vergi iki taksitte alınmaktadır.